पोखरा महानगरपालिकाका दलित जातिहरुको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा आएको परिवर्तन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक प्रयोजनको लागि समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग पृथ्वी नारायण क्याम्पस पोखरामा प्रस्तुत

शोध पत्र

शोधार्थी

राधा सुवेदी

रोल नं. ६८/०६४

परीक्षा रोल नं. ४८०७४३/०७०

रजिष्ट्रेसन नं. ६-२-४८-९००-२००३

त्रिभुवन विश्वविद्यालय

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

२०७६

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY

पृथ्वीनारायण क्याम्पस

PRITHVI NARAYAN CAMPUS

520142
520143
520389
523462
526837
527440
531944

पत्र संख्या
चलानी नं.

(........................)

भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepal

सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग अन्तर्गत समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिका निम्ति शोधार्थी छात्रा राधा सुवेदीद्वारा **"पोखरा महानगरपालिकाका दलित जातिहरुको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा आएको परिवर्तन"** शीर्षकमा सम्बन्धित शोधपत्र आवश्यक मूल्याङ्नका लागि समिति समक्ष सिफारिस गर्दछु ।

....

(तेज प्रसाद सुवेदी)

शोध निर्देशक

समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग

पृथ्वीनारायण क्याम्पस, पोखरा

मितिः २०७६ /०४ /२०

त्रिभुवन विश्वविद्यालय
TRIBHUVAN UNIVERSITY
पृथ्वीनारायण क्याम्पस
PRITHVI NARAYAN CAMPUS
(........................)
भीमकाली पाटन, पोखरा, नेपाल
Bhimkali Patan, Pokhara, Nepa
520142
520143
520389
523462
526837
527440
531944

पत्र संख्या

चलानी नं.

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्व विद्यालय, मानविकी तथा सामाजिक शास्त्र सङ्काय, पृथ्वीनारायण बहुमुखी क्याम्पस समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभाग अन्तर्गत, समाजशास्त्र विषयमा स्नातकोत्तर तहको आंशिक आवश्यकता परिपूर्तिको निमित्त शोधार्थी छात्रा राधा सुवेदीद्वारा प्रस्तुत भएको **“पोखरा महानगरपालिकाका दलित जातिहरुको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा आएको परिवर्तन”** शीर्षकको शोधपत्र मूल्याङ्कन समितिबाट स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मूल्याङ्कन समिति

....

(तेजप्रसाद सुवेदी)

शोध निर्देशक

....

(रामचन्द्र बराल)

बाह्य परीक्षक

....

(प्रा.डा.विश्वकल्याण पराजुली)

विभागीय प्रमुख

बुझाइएको मितिः २०७६/०४/१५

मौखिक परीक्षा मिति : २०७६/०४/२६

कृतज्ञताज्ञापन

त्रिभुवन विश्व विद्यालय मानविकी तथा सामाजिकशास्त्र सङ्काय अन्तर्गत स्नातकोत्तर तह (एम.ए.) दोस्रो वर्षको समाजशास्त्र विषयको शोधपत्र स्नातकोत्तर उपाधिको प्रयोजनका निमित्त तयार गरिएको हो । यसमा सशक्तिकरणद्वारा दलित समुदायको जातिहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा आएको परिवर्तन बारे खोजमुलक अध्ययन गरिएको छ। पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १८ यसको अध्ययन क्षेत्र हो । प्रस्तुत शोधपत्र तयार पार्ने क्रममा हरतरहले सहयोग, सुझाव र परामर्श दिइ मार्ग निर्देश गर्नुहुने पृथ्वीनारायण क्याम्पस समाजशास्त्र तथा ग्रामिण विकास विभागका शोध निर्देशक तेजप्रसाद सुवेदी ज्यूप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । शोधपत्रमा भएका कमिकमजोरीलाई परिमार्जन गरी सहयोग गर्नुहुने अन्य गुरुजनहरू प्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु।

तथ्याङ्क सङ्कलनका क्रममा महत्वपूर्ण सूचना उपलब्ध गराई सहयोग पुऱ्याउनुहुने अध्ययन क्षेत्रका उत्तरदाता एवं वडा सचिव रुद्रप्रसाद बस्ताकोटीप्रति आभार प्रकट गर्दछु। प्रस्तुत शोध कार्यमा हरपल सहयोग पुऱ्याउनुहुने श्रीमान् ऋषिराम पौडेलप्रति आभार व्यक्त गर्दछु । टाइपिङ तथा छपाईमा सहयोग गर्नुहुने क्वीक कम्प्युटर सर्भिस पोखरा-१, बगर एवं विविध सल्लाह सुझाव दिनुहुने सम्पूर्ण महानुभावहरू प्रति हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु।

मितिः २०७६/०४/१५ **राधा सुवेदी**

शोध सार

प्रस्तुत शोध अध्ययन स्नातकोत्तर तह समाजशास्त्र विषयको आठौं पत्रको आंशिक आवश्यकता पूरा गर्ने शिलशिलामा तयार पारिएको हो । वर्तमान अवस्थामा "पोखरा महानगरपालिका वडा नं. १८, कास्कीका दलित जातिहरूको सामाजिक, आर्थिक अवस्थामा आएको परिवर्तन" तुलनात्मक रूपमा विगत ५ वर्ष पहिले र अहिले भएको परिवर्तनलाई खोज, अनुसन्धान गरी उनीहरूको सहभागिता कसरी वृद्धि गर्न सकिन्छ, उनीहरूको परम्परागत पेशा (आरन, सिलाइ बुनाई, कृषी आदि जस्ता) लाई कसरी आधुनिकीकरण तर्फ लान सकिन्छ । समाजका सामाजिक, आर्थिक विषयमा कसरी सहभागिता वृद्धि गर्न सकिन्छ, के परिवर्तन भएको छ, उनीहरूमा सशक्तिकरणको लागि के प्रयास भएको छर कस्तो परिवर्तन छ भन्ने विषयमा दलित घरधुरी १५० मध्ये ४० प्रतिशत अर्थात् ६० घरधुरीबाट वर्गीकृत नमुना छनौट (२० घर कामी, २० घर सार्की, २० घर दमाई) गरिएको छ भने सम्बन्धित वडाबाट वडाको वस्तुस्थिति समेत समेटेर अध्ययनलाई सीमित गरिएको छ । यस जातीय अनुसन्धानको विश्लेषणमा आधुनिकीकरण, परनिर्भरता, जातीय सिद्धान्तलाई आधार मानी अनुशरण गरिएको छ । यो अनुसन्धान गुणात्मक, सङ्ख्यात्मक र वर्णनात्मक विधिमा आधारित छ । सम्भावना नमूना छनौटको आधारमा सरोकारवालाहरूसँग प्रश्नावलीहरू, अन्तरवार्ता स्थलको अवलोकन, छलफल र घरमुलीहरूबाट प्राप्त सूचना, तथ्याङ्क र जानकारीका आधारमा समस्याहरूको विश्लेषण गरिएको छ ।

दलित जातिको ५ वर्ष पहिले र अहिलेको अवस्थामा आएका परिवर्तनहरू (जुन आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक, सहभागितामूलक पक्षसँग सम्बन्धित रहेका छन्) लाई बाधा पार्ने तत्वहरू के रहेका छन् ? शिक्षा प्रति के धारणा रहेको छ ? उनीहरूमा सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरूले के कस्ता प्रभाव पारेका छन् भन्ने विषयमा केन्द्रित रही अध्ययन कार्य अगाडि बढाइएको छ ।

यस अध्ययनका मुख्य प्राप्तीहरूमा दलितहरूमा सञ्चालित सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरूले निकै प्रभाव पारेको भेटिएको छ जसमा आय आर्जनमा वृद्धि भएको, खाने लाउने, सरसफाइ गर्ने कुराहरूमा सकारात्मक परिवर्तन आएको, कृषिका तालिमले तरकारी खेती गर्ने बानी परेको, छोराछोरीलाई राम्रो शिक्षा दिक्षा दिनुपर्छ भन्ने धारणाको विकास भएको, घर राम्रो बनाउनुपर्छ र सरसफाई गर्नुपर्छ भन्ने धारणा पाइएको छ । पुरानो पेशाबाट जीविकोपार्जन नचलेर पेशा परिवर्तन तथा आधुनिकीकरणको प्रक्रिया समेटिएको पाइएको छ भने अर्कोतर्फ पानीको अभावका कारण तरकारी खेती सोचे जस्तो राम्रो नभएको, वैदेशिक रोजगारमा जानेको सङ्ख्या वृद्धि हुँदै गएको, खेतीपानी गुजारामुखी मात्र भएको, कतिपय दलितहरूको (न्यून) ५ वर्षभन्दा पहिलेको भन्दा पनि जीवनस्तर झन् खस्केको, सशक्तिकरणका कार्यक्रम दलित भित्रकै पनि निमुखा वर्गमा नपुगेको, सरकारी सेवामा पुग्न युवाहरू अझैं पनि जोस जागरका साथ नलागेको जस्ता विषयहरू यस अध्ययनबाट जानकारी संकलन गरिएको थियो ।

विषयसूची

		पेज नं.
सिफारिस पत्र		*i*
स्वीकृति पत्र		*ii*
कृतज्ञताज्ञापन		*iii*
विषयसूची		*iv*
तालिका सूचि		*vii*
चित्र सूचि		*viii*
शोध सार		*ix*
अध्याय- एक : परिचय		१-१०
१.१.	अध्ययनको पृष्ठभूमि	१
१.२	समस्याको कथन	६
१.३	अध्ययनको उद्देश्य	८
१.४	अध्ययनको महत्व	८
१.५	अध्ययनको सीमा	९
१.६	अध्ययनको साङ्गठनिक ढाँचा	९
अध्याय - दुई : पूर्व साहित्य समीक्षा		११ - ४६
२.१	अवधारात्मक समिक्षा	११
२.२	सैद्धान्तिक समिक्षा	२३
२.३	पूर्व साहित्यको समिक्षा	३६
२.४	सैद्धान्तिक खाका	४२
२.५	अवधारणात्मक खाका	४५
अध्याय - तिन : अनुसन्धान विधि		४७ - ५१
३.१	अध्ययन क्षेत्र छनौटको औचित्य	४७
३.२	अनुसन्धान ढाँचा	४७
३.३	तथ्याङ्कको स्रोत तथा प्रकृति	४८

३.४ नमूना छनौट विधि ४८

३.५ तथ्याङ्क सङ्कलन विधिहरु ४९

३.६ तथ्याङ्कको विश्लेषण र प्रस्तुतिकरण ४९

अध्याय - चार : अध्ययन क्षेत्रको परिचय ५० - ५५

४.१ भौगोलिक परिचय ५०

४.१.१ ऐतिहासिक रुपरेखा ५१

४.१.२ हावापानी तथा जलवायु ५२

४.१.३ प्राकृतिक स्रोत साधन ५२

४.१.४ भू-उपयोगका स्थिति ५२

४.१.५ अध्ययन क्षेत्रका दलितहरूको परिचय ५३

४.१.६ अध्ययन क्षेत्रका संघसंस्थाको विवरण ५४

४.१.७ वडाको जनसङ्ख्या विवरण ५५

अध्याय - पाँच : दलित जातिको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्था ५६ -७०

५.१ दलित जातिको सामाजिक अवस्था ५६

५.१.१ सामाजिक जनजीवन ५६

५.१.२ घरको बनावट र ढाँचा ५७

५.१.३ परिवारको प्रकार ५८

५.१.४ वैवाहिक अवस्था ५९

५.१.५ धार्मिक अवस्था ६०

५.२ दलितहरुको आर्थिक अवस्था ६०

५.२.१ मुख्य पेसा ६१

५.२.२ दलितहरूको आर्थिक अवस्था ६३

५.२.३ आम्दानीमा आएको परिवर्तन ६४

५.२.४ भू-स्वामित्वको स्थिति ६६

५.२.४.१ भू-स्वामित्वको स्थितिमा आएको परिवर्तन (५ वर्षमा) ६७

५.२.४.२ जग्गा कमाउने ६८

५.२.५ परिवारमा हुने खर्च ६९

अध्याय - छ : सामाजिक आर्थिक कारणले दलित जातिमा
आएको परिवर्तन ७१-८१
६.१ जीवन पद्धतीमा आएको परिवर्तन ७१
६.२ नेतृत्व विकास ७२
६.३ आरक्षण र यसको भूमिका ७४
६.४ सशक्तिकरण र यसको प्रभाव ७५
६.५ घटना अध्ययन ७८

अध्याय - सात : सारांश, निष्कर्ष र सुझाव ८२-८५
७.१ सारांश ८२
७.२ निष्कर्ष ८४
७.३ सुझावहरु ८५
सन्दर्भ सूची
परिशिष्टाङ्कहरू

तालिका सूचि

तालिका	शीर्षक	पेज
४.१	जातिगत विवरण	५६
५.१	उत्तरदातको उमेरगत विवरण	५७
५.२	दलित जातिको घरको अवस्था ५ वर्ष पहिले र ५ वर्ष अहिले	५९
५.३	धर्म अनुसार उत्तरदाताको वर्गीकरण	६०
५.४	पेशागत विवरण	६२
५.५	पेशामा आएको परिवर्तन	६३
५.६	उत्तरदाताको वार्षिक आम्दानी	६५
५.७	भू-स्वामित्वको स्थिति	६६
५.८	पाँच वर्षमा भू-स्वामित्वको स्थितिमा आएको परिवर्तन	६७
५.९	जग्गा कमाउने अवस्था	६८
५.१०	पारिवारिक खर्च	६९
६.१	जीवन पद्धतीमा आएको परिवर्तन (५ वर्षमा)	७१
६.२	सङ्घ संस्थामा भएको सहभागिता	७३
६.३	पाँच वर्ष पहिले र अहिले आरक्षणबारे ज्ञान भएका	७५
६.४	सशक्तिकरणका कार्यक्रमहरु	७६

चित्र सूचि

तलिका	शीर्षक	पेज
२.१	सैद्धान्तिक ढाँचा	३६
२.२	अवधारणात्मक खाँका	४६
४.१	जातिगत विवरण	५७
५.१	परिवारको प्रकार	५८
५.२	उत्तरदाताको वैवाहिक अवस्था	५९